

ИВАНА Н. БОЖОВИЋ¹

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА РУСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

КАТЕГОРИЈА БИЉАКА У БАСМАМА ОД ЧИНИ И УРОКА У ЈУЖНОСЛОВЕНСКОЈ БАЈАЛАЧКОЈ ТРАДИЦИЈИ²

САЖЕТАК. Биљке су, као живи свет природе, инкорпориране у део сложеног система који је изградио човек – система културе, и у том систему је човек биљкама придао важну симболичку улогу. У раду се разматра категорија биљака у басмама на корпусу јужнословенске бајалачке традиције и дате референце се могу поделити на две основне категорије: *ботаничку категорију* (морфолошки опис, станиште, употреба и неки други релевантни подаци) и *симболичку категорију* (веровање у њихову магијску функцију). Биљни свет у овом типу басма типолошки се дели на две основне скупине: реалне биљке са симболичким функцијама у обреду и биљке чије се постојање не може са сигурношћу потврдити а које, такође, имају симболичку улогу (свакојаке травуљине). Презентују се параметри засновани на својствима примењеним у традиционалној култури, који су постали саставни део СЕМИОТИЧКОГ СТАТУСА: *облик/форма, мирис, укус, отровност, лековитост (медицинска употреба), јестивост, симболичка функција, сеновите биљке, фреквентност*. Разматра се њихова функција у „профилактици” или у самом процесу „скидања” чини, анализира се њихова симболика и фреквентност.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: басме, биљке, чини, уроци.

¹ bozovic_iva@yahoo.com

² Рад је примљен 14. октобра 2016, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 9. децембра 2016.

Ти да идеш у јору у воду, / куде ишли не јоју, / куде љуђе не врее.

Из басме од сѝраха

Анализа изворних текстова, посебно текстова који припадају традиционалној култури увек захтева велику опрезност јер је питање анализе било ког кода или подсистема традиционалне културе веома сложено. Биљке су, као живи свет природе, инкорпориране у сложени систем који је изградио човек – у систем културе, и у том систему човек је биљкама доделио важну симболичку улогу. Биљни свет је сплетен са основним сферама људског постојања, са сферама тврдих супротности – сфером егзистенцијалног извора с једне стране, и симболичког значења у култури, с друге стране. Перцепција биљног света је, дакле, усложњена: поред реалних карактеристика, биљке су у свету културе обременене митским, ирационалним садржајем и постале су саставни део магијских и других обреда. Симболичка значења биљних врста у жанровски разнородним књижевним облицима сведоче о њиховој свеприсутности и указују на суштинске везе између човека, природе, земље, културе и традиције.

У потпуности се слажемо са ставом Војислава Ђурића, који је приредио „Речник српског веровања о биљкама” и саставио „Додатак Чајкановићевом Речнику”, да је Веселин Чајкановић, „обрадивши религију биљака, извршио реконструкцију великог дела целокупне старе српске религије” (Чајкановић, 1994а, стр. 13), а та чињеница, између осталог, указује на круцијални статус и значај биљног кода у систему митског мишљења уопште.

Биљке су одувек биле и саставни део магијске праксе, још од предисторијског доба. Шамани, лекари, факири, исцелитељи, пророци, видовњаци, алхемичари, свештеници – сви су они користили различите биљке или биљне еликсире како би, уз помоћ њих, покушали да спознају режим надсвести, несазнајне границе ума.

Биљке са снажним халуциногеним, психоделичним, психомиметичким или неким другим деловањем биле су изузетно важно, понекад и веома сугестивно оруђе у ритуалима и гатањима, а коришћене су и за справљање *еликсира бесмртности*, у љубавним чинима и другим врачањима. Неке од биљака које се помињу као састојци еликсира бесмртности јесу: мухара, фо-ти, женшен, хаома, линг-чи, лотос, сома, чај, локвањ, вино (Rečnik, 2014, стр. 17). Рецимо, биљку моли која штити од магије, а коју Одисеју дарује Хермес, помиње Хомер у „Одисеји” (X певање, стихови 290–310): *Све ћу ти њојудне сага објасниши Киркине илејке:*

*смесу ѿриѿремиће она и у јела даѿиће ѿраве, / али ме неће моћи здої
добре очараѿи ѿраве / коју ћеш добиѿи сада, и рећи ћу ѿи све шѿо ѿре-
да. [...] / Тако дрзохођа рече и ѿраву из земље ишчуѿа / ѿа ми је на руке
гаде и нарав ми оѿкрије њену, / корен јој деше црн, а цвеѿи јој ѿгодан
млеку, / моли је зову дози, а њу искоѿаѿи неїде / људима смрѿним је
ѿешко, ал' све ѿи доѿови моѿу.*

Антички аутори, наиме, нису били сагласни око ботаничког идентитета *биљке од чарања*, и многи извори указују да је ова биљка била апстрактан појам за магијске биљке у целини, као заједнички назив за неколико светих биљака народа Персије и Египта: сиријска рутвица, хом или хаома и бесаса, света биљка бога Беса. Међутим, ова биљка је врло често била идентификована са црном чемериком, белим луком, лажном мандрагором, морским луком и магичним празилуком (Rečnik, 2014, стр. 60). У средишњем моменту елеузинског обреда, боравком у телестериону, који је био под најстрожом заклетвом ћутања и због тога представља мистерије у правом смислу речи, користило се пиће кукеон (Пилиповић, 2005, стр. 158), према веровању справљано од зараженог јечма рожастом црнољубичастом гљивом (*Glaviceps purpurea* Tul. Нуросресеае) *раженом ѿлавницом*, која је отровна али и веома важна за справљање важних лекова против крварења (Туцаков, 2014, стр. 479); у данашњем Перуу пророци понекад користе р. главницу као алтернативу за геомантичко кока прорицање (Rečnik, 2014, стр. 153); рецепти за масти које су, према предању, вештице утрљавале на кожу да би добијале илузију летења справљани су од раствора уља у који се стављао опијум, кукута, црвени или црни мак, пркос, зелена салата и добице успављујућег соланина (Di Nola, 2008, стр. 290) и многобројни други примери. Магијске биљке се данас разматрају из антрополошке перспективе, компаративном методом, уз етнофармакологију која изучава употребу фармаколошки активних супстанци у одређеним културама; изведене су неке систематизације, односно класификације које су прелиминарне, али ће будућа истраживања довести до њених ревизија и проширења (Rečnik, 2014, стр. 15–21).

Биљке су, такође, биле неизоставне при лечењу болести, душевних и телесних, између осталог, и начином *инкубације* – *маѿичним сѿавањем*, које је вршено у многобожачким храмовима, местимично и у хришћанским црквама; пре и после спавања болесник је био дужан да дожанству или свецу принесе жртву. Чајкановић наводи и анализира једну врсту инкубације која је ста-

рија од црквено-византијске, а то је инкубација под биљком, јасенком (*Dictamnus albus*) и веровало се да њоме, заправо, лече виле од злих болести. Божанска снага дрвета или биљке огледала се и у обичају да се листом или пупољком (леске, коприве, тисовине) у старој српској религији причешћивало (Чајкановић, 1994б, стр. 408–412). Биљни свет је, пре свега био храна, а дрво средство за стварање дома и неопходан огрев и стога можемо рећи да човек не би могао да опстане без биљног света – ни реалног, ни симболичког.

Човек је номинализацију биљног света устројио према реалним и симболичким обележјима биљака и њиховом активном међусобном саодносу. Отуда и велики број народних назива биљака који су настајали према боји, облику, мирису, отровности, лековитости и сл. На пример, *ројодор*, *ракодар*, (*Rus cus aculeatus* L. – *Liliaceae*) се према облику назива и *косџирика*, *шимширика*, *добице*, *јежевац*, *џрнодор*, али услед симболичке улоге у народу назива се и *вамџирача*. *Канџарион*, *жуџа канџарија* (*Hypericum perforatum* L. – *Hypericaceae*) (према боји) али се назива и *џрава од издаџи*, („издат” – изненадни грчеви у стомаку), *џрава од џосека*, јер се користила у бајањима „од издати”. *Злаџна џаџраџ*, (*Ceterach officinarium* Lam. Et DC. – *Polypodiaceae*) – названа према изгледу, али и према улози коју остварује у обреду бајања од страве, те се назива и *џрава од сџраве*, *сџрашник*. *Расковник* (*Laser trilobum*, *Laserpitium siler*) – према облику корена има антропоморфне елементе: главу, ноге, руке, очи, полне органе, па према томе постоји мушки и женски, а придаје му се магијска моћ: њоме се свака бржава сама отвара, он „раскива” многе болести код људи и стоке, налази се веома тешко, уз помоћ корњаче, јежа или коња, а поседовали су је хајдуци и зато лако налазили скривено блага (Чајкановић, 1994г, стр. 264). За расковник се верује да има девет кора, стабло црвено као крв, а у легенди о овој биљци очитује се веза између црвене боје и злата. У једном од предања каже се да је може пронаћи птица жуња; кад излети из гнезда треба га затворити црвеном марамом. Када схвати да не може ући у гнездо, донеће травку расковник, отворити улаз, али ће одмах хтети да уништи травку и бациће је у црвену мараму мислећи да је ватра (Раденковић, 1996, стр. 300). *Љуџиџи* (*Ranunculus* врсте – *Ranunculaceae*) – љуџиџи су отровни, а могу да изазову ране на телу привезивањем на кожу; љуџиџ је лековит али услед прекомерног узимања може да изазове и смрт. Народни називи инспирисани су

својствима биљке (љуџић, љуџиче) али и *вража сѣоѣа, самојед, ѣрава од изјѣда*.

Реални биљни свет који је заступљен у нашој књижевности је биљни свет нашег подручја који је народ могао непосредно упознати, убрати, осушити, справити напитаком, еликсир или њиме превити оболела места. Те биљке и данас чине материјалну баштину наше земље, али симболичким функцијама којима су обременене оне сачињавају и особиту, нематеријалну, духовну културну баштину. На основу општег система разврставања по симболичким обележјима, који важи за целу природу, култура је створила мерила „на основу којих је појединим биљкама придавано одређено симболичко значење [...] Од свих делова природе биљке су схватане као најближа веза између човека, с једне стране, и дожанства или демона, с друге стране” (Раденковић, 1996, стр. 188). Према том моделу биљке су схватане као „оваплоћење постојаности и промене, место раздвајања и спајања” и као медијатори између света дожанског и света хтонског (Раденковић, 1996, стр. 197).

БИЉНИ СВЕТ У БАСМАМА

У басмама као сакралном дискурсу похрањен је систем митског мишљења, а један од *кодова* или подсистема митског мишљења чине биљке (Раденковић, 1996, стр. 5). Сваки вид бајања састоји се из две основне компоненте: текста (басме) и ритуала који изводи бајач или бајалица. Бајање је, као својеврсна медицинска пракса, подразумевало практично, искуствено знање о биљкама, њиховој лековитој моћи и употреби у профилактичке и куративне сврхе. Та објективна особина појединих биљних врста објашњава њихову учесталу примену у бајањима од разних болести, где је реална лековитост биљака имала конкретан учинак напредо са психолошким утицајем специфичног ритуала бајања (у одређено време, под одређеним околностима, одређеним начином, одређеним средствима итд.), сугестијом бајача (бајалице) и аутосугестијом особе којој се бајање врши.

Чајкановић закључује, да ако прегледамо текстове басама, видећемо да се свака болест, заправо, апострофира као личност. Демони болести се могу поделити у две групе: на демоне болести у правом смислу (али који могу имати и друге функције) и безбројне ниже демоне који су, такође, персонификација разних боле-

сти. На граници ове две групе демона, сматра Чајкановић, долазе **уроци** и **чини** (Чајкановић, 1994д, стр. 297–300). Демони болести, према веровању, дејствују на два начина: уласком у човека (кад су у питању зле душе) или га уједу, ударе или устреле. Када их бајалица или бајач басмама и магичним радњама истерују из човека/детета, она их позива да се врате на места у која бораве: „у гору, у воду”, „где говеда не ричу”, „куде петли не поју” у „зелене коприве” и сл. уз ефектан завршетак, најчешће: *Врѝај се од куд си / овој деѝе добро, 'ајд у јору, / 'ајд у воду, / Сѝу, сѝу сѝуѝи / Наѝраѝ се врѝи!* (Раденковић, 1982, стр. 321) или *Усѝу, усѝуѝи! / Да се расѝури / како ѝра' ѝо друм, / како лој ѝо улен* (Раденковић, 1982, стр. 321).

Укупност биљног света који се помиње у басмама, можемо поделити у две основне скупине:

- реалне биљке са симболичким функцијама у обреду;
- биљке чије се постојање не може са сигурношћу потврдити а које, такође, имају симболичку улогу у обреду бајања (свакојаке траволѝине, траве од урока и сл.).

Функција биљака у бајањима заснива се на два основним поставкама: ѝиховој реалној лековитости и приписаној магијској, натприродној моћи. Магијска моћ биљака може бити изражена кроз симболичке функције у којима се биљке поимају као *сред-сѝва* уз помоћ којих се гони нечиста сила, *месѝа* где се тера нечиста сила или су *оне саме део нечистѝе силе*. У овом раду, покушати ћемо да анализирамо укупност симболичких својства биљака и одредимо ѝихову фреквентност у *басмама од чини и урока*.

Корпус нашег рада обухвата део басама које су сакупљене у једном од најобухватнијх зборника ове врсте – „Народне басме и бајања”, Љубинка Раденковића (Удружени издавачи Градина Ниш, Јединство Приштина, Светлост Крагујевац, 1982). Анализу нашег истраживања чини следећа грађа: *бајања од чини (учин, скидање чини)* – 9 басама; *учин да некој женској осоди оѝагне коса* – 1 басма; *бајања од урока* – 44 басме; *бајања „од очи” (уроци)* – 9 басама; *бајања од ѝочудишѝа* – 8 басама.

Најпре се презентују подаци о биљкама које се помињу у басмама и ѝих можемо поделити у две основне категорије: *дошаничка кайѝеѝорија* (морфолошки опис, станиште, употреба, лековитост или неки други релевантни подаци) и *симболичка кайѝеѝорија* (изражена кроз веровање у ѝихову магијску, натприродну функцију). У оквиру сваког појединачог корпуса разматрамо биљке које се јављају и наводимо назив биљке онако како је дат у тексту

басме (болдиран), латински назив биљке, затим друге релевантне називе који се у тексту басама не помињу, али се у другим текстовима или енциклопедијама под тим називима могу наћи, као и народне називе, ако постоје. За сваку биљку наводи се адекватан пример који указује на њену функцију у басмама одређеног типа, док се на крају, у референци „фреквентност” у загради наводи учесталост јављања биљке у тексту. На тај начин представљамо једну синтезу природног и симболичког у биљном коду културе.

Подаци који указују на морфолошки изглед биљке, станиште, својства и употребу добијени су из неколико релевантних извора: Јован Туцаков, „Лечење биљем” (ново, измењено и допуњено издање), Вулкан, 2014; Веселин Чајкановић, „Речник српских народних веровања о биљкама”, СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партенон, Београд, 1994; Љубинко Раденковић, „Симболика света у народној магији Јужних Словена”, Просвета, Ниш 1996; Кристијан Реч, „Речник светих и магијских биљака”, Бабун, 2014.

БАЈАЊА ОД ЧИНИ (УЧИН, СКИДАЊЕ ЧИНИ); БРОЈ БАСАМА: 9.

Уверење у способност чињења зла уз магичне радње које имају заједнички назив „црна магија” и данас је веома распрострањено у нашем народу. Чини и уроци имају за циљ да науде човеку (на селу и његовом домаћинству, стоци коју гаји), да се успори или заустави било какав напредак или да се насилно изазове пажња или наклоност супротног пола. Када се поверује да је уречено неко дете или човек, или да је на неки начин „под чинима”, сматра се да се уроци/чини обавезно морају „гонити” и „скидати”. Верује се да басме овог типа, уз комплексан обред бајања, имају извештан исцелитељски карактер. Врло често се, нарочито деци, стављају или ушивају разне амајлије у циљу заштите од урока, јер деца су, по правилу, њима највише изложена. Као апотропајон праве се амајлије од разног биља, најчешће белолуковине, луче, тисовине и сл.

МЕТЛИЦА, метла пољска; *Xeranthemum annuum*. Једногодишња биљка, са танким вретенастим кореном. Расте поред путева, винограда, на сунчаним, каменитим и травним местима. У *Додатку* Чајкановићевом *Речнику*, наводи се да о метли, која се употребљава у домаћинству постоје многобројна и разноврсна веровања. Она се појављује у служби демона (вештица, куга) а такође и штити од њих. Метла је место у које се душе могу задржати. Реци-

мо, метла којом је кућа на Велики петак пометена, ваља се бацити преко потока како би се тиме одбациле и непожељне, зле душе; душе могу прионути и на хаљине па их онда терамо љуљањем, могу прионути и на руке и зато се руке умивају, као и лице; метла је атрибут *Kuie* која је носи пред собом. С друге стране, метла има функцију задржавања злих душа – при свадбеном обреду, метла се ставља пред праг како би задржала зле душе (Чајкановић, 1994д, стр. 84). Метла се употребљава при бајању, а најстарија веровања односе се на самониклу пољску метлу коју су ритуално драле старије жене на празник Св. Илије у зору и то „голе, расплетене косе”. Остављала се као одлично средство против урока и за заштиту деце (Чајкановић, 1994г, стр. 261).

Три дивице, ѿри сесѿрице, / свака носи ѿо мейлицу, / да умиеје с (Пејрова) кришѿеноја ѿијела (чини).

(Басма др. 480; Раденковић 1982, стр. 310)

Овде се метла појављује у функцији скидања чини, њоме се тело чисти од чини које су „дачене”.

ТАМЈАН, *Boswellia sacra*. Врста дрвећа из породице Burseraceae, расте у Азији и Африци. Кора овог дрвета је танка и љушти се у листовима. Цветови су груписани у цвасти у облику грозда, интересантног облика, а боју мења од жуте до црвене. Тамјан је, такође, и заједнички појам за дрвне или биљне смоле које се ритуално користе да би се добио мирисни дим. Обичај паљења тамјана, приликом чега се ослобађа дим настао од сагоревања смоле установљен је веома рано, највероватније у каменом добу. Многе религије и култови незамисливи су без тамјана. Као најважнији мириси антике наводе се: алојево дрво, камфор, касија, мастика, миро, мирта итд. (Rečnik, 2104, стр. 169–170). Попут других биљака са интензивним мирисом и тамјан има јаку апотропајску моћ против демона (бабица, вештица и др.). Користи се и у мртвачком култу из разлога веома јаке апотропајске моћи, интензивно се користи у цркви и о празницима (Ђурђевдан, Ускрс, Божић) док се у народној медицини веома често употребљава као облог, против зубобоље и бола у трбуху (Чајкановић, 1994г, стр. 193–194). Употребљава се у врачању за подстицање плодности и заштити покојника од вампирења (Чајкановић, 1994г, стр. 250). Тамјан се, поред босиљка, употребљава и у култном чишћењу помоћу кађења (Чајкановић, 1994д, стр. 66).

- Горјанине, за њодоју драїе! / Ти ми 'ајде до (Пеїрова) криїеноїа шїјела, / ња ња уљем њомазуј, / и шамјаном њокађуј, / и на (Пеїру) здравље њосађуј. / Горјанин се њоїужїо да не може, / од њолїоїе и од досоїе. /
- Иде шамо Горјанине, / нїї' ња уљем њомазује, / нїї' ња шамјаном њокађује, / нїї' на (Пеїру) здравље њосађује.
- Каг њо вїд' ле њїри дївице, / њїри сесїрице, / оне леїе њреко њоља, / као звезде њреко неба, / ухваїїше Горјанина, расїрїоше, / њак иду на ољшаре, / моле доїа милосїивої, / да им дої да уља и шамјана;

(Басма др. 480, Раденковић, 1982, стр. 310)

Тамјан је веома јак апотропајон, и његова функција је у овом корпусу функција расїеривања чини – мирисом и димом.

РОСУЉА, РОСИКА, РОСНА ТРАВА, РОСИЧИНА, МУХОЛОВКА, ДРО-ЗЕРА, Drosera rotundifolia L. – Droseraceae. Росуља је код нас ретка биљка, има једну, ређе више стабљика, без лишња; на врху носи многобројне ситне, беле цветиће. Листова има само приземно и распоређени су око стабљике као звезда. Биљка је дубоједа биљка. Без мириса је, горког и опорог укуса. Лековита је, користи се најчешће против великог кашља. Као ретка и биолошки занимљива биљка, заштићена је у природи.

Три дївице, њїри сесїрице, / оне сједе у њорици, / на крижойуђу изазивљу Горјанина: / [...]

Ти ми 'ајде до (Пеїрова) криїеноїа шїјела, / ња ња уљем њомазуј, / и шамјаном њокађуј, / и на (Пеїру) здравље њосађуј. / Горјанин се њоїужїо да не може, / од њолїоїе и од досоїе, / Оне њеїа заођеше: од росуља њас му начинише, / од дукова лисїа деделоїа – оїраву, / и жуїоїа блаїа одуђу. / Одјеше ња, / одуше ња, / њослаше ња. / Иде шамо Горјанине, / нїї' ња уљем њомазује, / нїї' ња шамјаном њокађује, / нїї' на (Пеїра) здравље њосађује. / Већ одсијеца їлаву у зелену їраву.

(Басма др. 480; Раденковић, 1982, стр. 311)

Појас у традицијској култури дели тело на две половине: горњу (чисту), доњу (нечисту) половину и његова медијална позиција је добила једну од кључних улога у магијским радњама.

У овој басми се појављује појас начињен од росуље у функцији *облачења/ојасавана* и *зашишише* (Раденковић, 1996, стр. 14).

БУКОВ ЛИСТ, БУКВА, *Fagus silvatica* L. – *Fagaceae*. Шумско дрво које у зрелим плодовима, тзв. дуквицама, има сушивог уља чији је састав сличан маслиновом, те се уместо њега може користити. У плодовима има фагина, материје отровне за човека и домаће животиње. Букова кора се употребљава као танинска дрога (Туцаков, 2014, стр. 247). Буква иначе нема тако велики значај у магичким радњама као храст или граб. У Босни се узима, поред храста, за бадњак. Срби верују да се виле рађају на буковим границима: ту је мати роди и повије у зелено лишће. Буково лишће се употребљава као лек за очи (Чајкановић, 1994г, стр. 51).

Ти ми 'ајде до (Пејрова) кришиноја шијела, / ња ја уљем њомазуј, / и шамјаном њокађуј, / и на (Пејру) здравље њосађуј. / Горјанин се њошјужио да не може, / од њолџоше и од досоше, / Оне њеја заођеше: од росуља њас му начинише, / од букова листја геделџоја – ојраву, / и жушџоја длашја одуђу. / Одјеше ја, / одуше ја, / њослаше ја. / Иде шамо Горјанине, / ниш' ја уљем њомазује, / ниш' ја шамјаном њокађује, / ниш' на (Пејра) здравље њосађује. / Већ одсијеца њлаву у зелену шраву.

(Басма бр. 480; Раденковић, 1982, стр. 311)

Буква у овој басми има функцију облачења – слично функцији које дуква има код веровања да се виле облаче у зелено буково лишће.

ЗЕЛЕНА ТРАВА

Одјеше ја, / одуше ја, / њослаше ја. / Иде шамо Горјанине, / ниш' ја уљем њомазује, / ниш' на (Пејру) здравље њосађује. / Већ одсијеца њлаву у зелену шраву. / Кад њо вид' ле шри дивице, шри сесшрице, / оне леше шреко њоља, / као звијезда шреко неба, / ухваишише Горјанина, расшриоше, / њак иду на олшаре, / моле доја милосшивој, / да им дој да уља и шамјана; / ња уљем њомазују, / и на (Пејру) здравље њосађују.

(Басма бр. 480; Раденковић, 1982, стр. 311)

У овој басми зелена трава је у функцији места учина.

ЗАБЕЛОЛУЧЕНО, БЕЛИ ЛУК, *Allium sativum* L. – *Liliaceae*; народна имена: дијели лук, лук, лукац, лук-чесан, лук-чешњак, сарансак, чесан-лук, чесновити лук, чешњак, чесњак. Бели лук је наш уни-

верзални народни зачин и најважнији превентивни лек. За време разних епидемија тифуса, колере, куге, дизентерије, грипе и заразних болести, увек је као превентивно и куративно средство препоручиван и свакодневно употребљаван, пре свега, бели лук. Бели лук има врло слаб, готово неприметан мирис све док се не озледи. То је случај не само са зрелим главицама већ и са целом зеленом биљком. Бели лук је према испитивањима многих научних истраживача, веома стара културна биљка. Стари Кинези, Индуси, Јевреји, Египћани и други народи гајили су бели лук као хранљиву, зачинску и лековиту биљку. Мало је наших домаћих биљака којима се придаје толика важност и у које се има тако непоколебљиво поверење као према овој биљци. Користио се одвајкада у народној медицини, а његову лековитост признаје и научна медицина. Спектар болести које се третирају белим луком је велики, а навешћемо неке: срдобоља, обољења срца и крвних судова, великог кашља, гушобоље, грознице, зубобоље, пантљичаре, лечење органа за дисање, против нервозе, несвестице, живчаних болести, итд.) (Туцаков, 2014, стр. 224–232). Митских дрвета и биљака има много (јабуке са дукве, јаворове, јовове или златне јабуке које у неприступачној шуми чува змија или аждаја, јабуке од којих се ствара злато, јабуке од којих расту рогови, травка живота, расковник...). Један биљни супстрат, који може осигурати вечни живот је *семе белої лука*. То семе нико никада није видео нити за њега чуо; за њега знају само виле које се њиме хране и тако живе док им не досади; а ако га одбаце могу без бола умрети (Чајкановић, 1994д, стр. 181–182). Према овом митском предању, потпуно је јасно колики је значај белог лука као једине вилинске хране која нуди бесмртност, те нам је његова снажна апотропајска моћ против демона сасвим јасна. „Виле доброделнице”, оживљавају мртвог брата тако што му на рану ставе магичну биљку, па се све ухвате у коло и играју. Горске виле су познате као лекарице зато што одлично познају лековито биље, а саме се хране семеном белог лука – извором живота (Чајкановић, 1994д, стр. 242). Бели лук је најуниверзалнији апотропајон у биљном свету, и један од најјачих уопште. Нарочито се од њега плаше вештице и сви који стоје са врачањима и гатањима, држи се у кући као стални апотропајон, а нарочито је битан за породиљу и новорођенче. Њиме се људи, а поготово деца, мажу како би одагнали вештице. Бели лук се ритуално једе и на неки начин људи се њиме причешћују о покладама. Узима се као предохрана кад се појави чума, колера или било која епидемија; у том случају се де-

ца мажу белим луком. Нарочиту моћ има бели лук поникао из главе прве змије коју у пролеће видимо (или змије коју убијемо пре Благовести или у Међудневице). Бели лук се користи у гатањима, а у народној медицини се јавља као универзално средство и дејствује тамо где никакво друго средство не помаже; при лечењу увек долази у обзир његова *еізорцисџичка ѓрпріода* и третман с њиме је врло често у вези са врачањима и записима (поред бајања). Посебно је лековит онај лук који је био уплетен у венац од Ивањског цвећа или који је проникао кроз змијину главу или који је о Бадњем вечеру био на столу. Лечење белим луком се обично врши уз магичне радње и по нарочитим прописима бајања. При бајању од пришта, употребљава се бели лук који се мора истући на камену што „се не померава” (Чајкановић, 1994г, стр. 23–28). У басмама, бели лук је атрибут неповољног места за нечисту силу (Раденковић, 1996, стр. 214). Бели лук је заштита од сваког зла, у њему има 77 лекова (Додатак Чајкановићевом Речнику, 1994г, стр. 222).

Ако буге ѓраіен учин на (Марка), / с ложицу неслану, / ја са слану, ѓаірено, / забелолучено, ѓављанисано врчам. / Ако буге ѓраіен учин, / с ведро неслану, / а ја с ведро слану врчам, / заіаірено, забелолучено, ѓављанисано. / Ако буге ѓраіен учин, / с кацу неслану, / а ја с кацу слану врчам, / заіаірено, забелолучено, ѓављанисано. / Ако буге с д'дњак неслан, / а ја с д'дњак слан врчам, / заіаірено, забелолучено, ѓављанисано. / Ако буге с кола неслана, / а ја с кола слана врчам, / заіаірено, забелолучено, ѓављанисано.

(Басма бр. 484, Раденковић, 1982, стр. 313)

Бели лук је увек у функцији апотропајона, једне од најмоћнијих заштита од „свакоје злости”.

Б'ДЊАК Бадњак се најчешће узима од цера и храста, ређе од других дрвета: букве, крушке, дуње и граба, леске и шљиве. Бадњак је дожанство (нешто као демон вегетације), који се ритуално спаљује да би се опет оживело (мотив о дожанству који умире и рађа се у исти мах) (Чајкановић, 1994г, стр. 268). Постоје многе радње и прописи у вези са бадњаком; третира се као личност (приноси му се жртве, упућују молитве и поздрави), а у разним крајевима постоје многа гатања и врачања која укључују бадњак (Чајкановић, 1994д, стр. 174).

Ако буге ѓраіен учин на (Марка), / с ложицу неслану, / ја са слану, ѓаірено, / забелолучено, ѓављанисано врчам. / Ако буге ѓраіен

учин, / с ведро неслао, / а ја с ведро слао врчам, / зајайрено, забелолучено, шављанисано. / Ако дуде йраиен учин, / с кацу неслау, / а ја с кацу слау врчам, / зајайрено, забелолучено, шављанисано. / Ако дуде с д'гњак неслао, / а ја с д'гњак слао врчам, / зајайрено, забелолучено, шављанисано. / Ако дуде с кола неслао, / а ја с кола слао врчам, / зајайрено, забелолучено, шављанисано.

(Басма бр. 484; Раденковић, 1982, стр. 313)

Бадњак је, такође, у функцији заштите.

СВАКОЈАКЕ ТРАВЉИНЕ

Пош'л си (Јован) у йрви мрак йроз сокак. / Проклеји њејови душмањи, / сабрали од кучина кошила, / од мачина йнездила, / куд с'кобиле ждредиле, / куд се краве шелиле, / куд се жене дањале; / сабрали свакојаке йтрављине / и краве мрсољине, / йа дацили йред њеј' на сокак.

(Басма бр. 486; Раденковић, 1982, стр. 314–315)

Свакојаке трављине су овде *нејознаје, неидентификоване* биљке које су у функцији (уз краве мрсољине) састојак самих чини. Пејоративна употреба именице трављине јасно указује на извесно погрдно и опасно значење.

КИТКУ БОСИЉАК, БОСИЉАК, *Ocimum basilicum* L. – Labiatae; народна имена: бажилек, бажулук, босилек, босиљак сармаш, босиле, васлејен, ђен, мислођин, муртела, питоми веслиген, фасилџан, феслиген, феслиђан, феслиџан. Босиљак је биљка пореклом из Индије, али се навелико гаји као цвеће и зачин. Цела биљка је пријатног мириса, а највише листови. Горког је и ароматично љутог укуса. Лековита је, употребљава се самостално и у комбинацији са белим луком (за лечење нервног сиситема, повећање апетита, против запаљења дубрега итд.) Босиљак је биљка која се најчешће помиње у народној поезији и приповеткама, а такође је опеван у уметничкој поезији (Туцаков, 2014, стр. 241). Босиљак игра веома важну улогу у магији, религији, култу, и медицини српског народа. Босиљак делује као сигуран апотропајон; босиљком се баје око болесног места, чисти се, приликом врачања вода. Кићење босиљком у много случајева има апотропајску моћ. У источној Србији, док се врше „црна бајања” и врачара „изводи ђаволе” не сме да се изађе из куће без босиљка и белог лука. Као апотропајон неизоставан је при различитим лустрацијама, које се

изводе преко кађења или преко пијења воде, затим у теургичким радњама при жртви и молитви; у мртвачком култу, и о гатањима о удаји. Веома широку улогу босиљак има у бајањима и народној медицини, Чајкановић наводи, према разним изворима, употребу босиљка: сматра се, рецимо, да ко се окупа у води у којој је преноћила стрелица од грома, црнокораста бритвица направљена у Међудневице, нокат од орла крсташа и кита босиљка, сигурно ће се излечити, без обзира на то од које болести болује. Сматра се да босиљак потопљен у сирћету изгони змију ако би (по народном веровању) ушла човеку у желудац; водом којом је гашено угљевље и у којој је стрљан босиљак запаја се уречено дете; босиљак се ставља на пупак детету које има „длаке” (некакве стомаче грчеве), да би се оне изгониле. Употребљава се у бајању против грознице, нарочито се користи кађење. Сок од босиљка користи се против змијског уједа; користе га породиље веома често да би се лакше породиле или у случају да их нападну „бабице” (митска дића). Босиљак се веома често помиње у лирским песмама, митологији и религији (Богородица најрадије мирише босиљак, то јој је најмилији цвет). Два дана у години посвећена су босиљку: Свети Макивеј (1. август) и јесењи Крстовдан (29. август). Тих дана се освећује босиљак у цркви и након тога чува за религијске потребе и лек (Чајкановић, 1994г, стр. 36–43). Бајалници и бајалице верују да су најмоћније и најлековитије молитвене траве. Најчешће се беру у одређен дан и на одређен празник, носе се у цркву или манастир пред олтар да ту прележе вечерње, јутрење и литургију, а затим их бајалица враћа кући. Међу молитвеним травама обавезно мора бити босиљка; он заузима посебно место у бајањима (Туцаков, 2014, стр. 42). Запажено је да у неким крајевима (Горња Пчиња) при заштити од андра (дића слична вилама), да би се умилостивиле, потребно је даровати им киту босиљка и цвећа и раствореног меда или шећера, те да се помоћу те ките цвећа прска слатки раствор по оном месту где је страдао и моле се андре да му опросте (Додатак Чајкановићевом Речнику, 1994г, стр. 224).

Божја је се мајка ојалашила, / кад је доја породила, / ња је се молишвила с кишку босиљак, / ше је сама седе шело очистила. / И ши ћеш се очистиши. / А ја ћу ши прво показати: / ши да идеш код (Борка) дасацију. / (Борко) знаје од намер и од нечистивицу да даје, / он ће шеде предајати с кишку босиљак, / ња ће шеде лако диши. / Још дојја мајка у јовору беше, / сшиже (Борко), донесе

*кишкy босиљак, / шшо ња је доџа молишвила, / шјајни басан забајао,
/ од зло ошимао, од доџа одмолио, / од смршй ошкyио; /*

(Басма др. 486; Раденковић, 1982, стр. 315)

Босиљак је, поред белог лука, један од најјачих апотропајона и увек је у функцији заштите од урока, чини, демона и свих нежељених митских бића.

УЧИН ДА НЕКОЈ ЖЕНСКОЈ ОСОБИ ОПАДНЕ КОСА; БРОЈ БАСАМА: 1.

Ово је једна од ретких басама које су записане из области црне магије. Код Источних Словена таквих басама има знатно више и имају епску карактеристику. Кад неко жели да женској особи опадне коса, чини следеће: нађе прамен њене косе, па га закопа у незнан гроб и каже следећу басму:

Знано и незнано, / најредно и назадно, / добро и рђаво, / велико и мало, / јако и слабо, / дујачко и крашкo. /

(Басма др. 487; Раденковић, 1982, стр. 316)

У овој басми не помиње се ниједна биљка, али је ова басма ушла у наш корпус јер припада бајањима од чини и урока. Највероватније је да се при таквим ритуалима „црне магије” користе и биљке. Уп.: басма број 486, где се као место које је „под чинима” помињу и *свакојакe шраволине*. Проблем је што су такве басме код нас ретко записане, о њима се ретко говори, чак бајалице често не именују саму „црну магију” и своју делатност јасно разграничавају од „чинилица” (жена која прави чини).

БАЈАЊА ОД УРОКА; БРОЈ БАСАМА: 44

ЗЕЛЕНА ТРАВИЦА

Да србнем уроци, / кано сунце росицу, / од зелену шравицу. /

(Басма др. 518; Раденковић, 1982, стр. 331)

Овај стих басме, дат кроз поређење, поседује извесну лиричност јер подсећа на народну поезију. Раденковић (1996, стр. 305) наводи да је, иначе, код Срба и Бугара, *зелено* присутно у завршној, стајаћој формули басме која исказује жељено стање. Ова формула асоцира на формулу која оживљава време исконског почетка,

када је постојала исконска идеална раздвојеност човека и нечисте силе.

ЦВИЈЕЋЕ (цвијетак)

Свећи Пејтар дашчу іради, / у њој іосіа цвијеће сади. / Роса іала на јаблан; / за колико іала, / за іолико усїала. / Недеса се оїворише, / свеци сиїоше, / уроке огнесоше. /

(Басма бр. 513; Раденковић, 1982, стр. 329)

Цвеће се третира као место на коме живе свеци који разгоне нечисту силу. Имамо јасну дистинкцију два света: божанског и хтонског.

ЈАБЛАН, *Populus pyramidalis* Roz. остала народна имена: аблам, витка топола, јоха, кавак, кавацик, лашка топола, нерод, питома топола. Омиљено украсно дрво које се много сади поред канала и јазова за наводњавање. У рано пролеће, кад јабан пупи, шири се око њега пријатан мирис. Пупољци пријатног, балсамичног мириса и ароматичног укуса, народни су лек; од свежих здробљених пупољака израђује се маст за ране, испуцале коже, реуматизма итд. (Туцаков, 2014, стр. 253). Јаблан је апотропајон, посађен уз кућу чува је од грома. Има извесну улогу у љубавној симболици; у народној поезији испод јаблана се налази постеља за младенце (Чајкановић, 1994г, стр. 92). „Лепо ти је родио јаблане – Све бисером и драгим камењем” (Вук, Пјесме, 1, 435) – дакле, оно што не може бити (према: Чајкановић, Додатак Речнику, 1994г, стр. 233).

Свећи Пејтар дашчу іради, / у њој іосіа цвијеће сади. / Роса іала на јаблан; / за колико іала, / за іолико усїала. / Недеса се оїворише, / свеци сиїоше, / уроке огнесоше. /

(Басма бр. 513; Раденковић, 1982, стр. 329)

Види функцију цвећа.

ТИКВА, БУНДЕВА, *Cucurbita pepo* L. – *Cucurbitaceae*; остали народни називи: мисирача бела лудаја, дулек, дугања, дугарка, печенка, руска диња, тиквања, тиквељ, фригењача, цука, бескорка, будимка, бундевка. Бундева је једногодишња, јестива биљка, пореклом из Америке. Семе и уље се користе у исхрани и народној медицини (лечење псоријазе, запаљенских процеса, нефритиса итд.) (Туцаков, 2014, стр. 247).

Иде урок њуџем, носи џикву, / џиква њаде, уроци њолейџеше; / као облаци њо неду, / као веџар њо њори, / као њлини њо води, / као роса њо џрави. /

(Басма бр. 531; Раденковић, 1982, стр. 337)

Тиква се употребљава за магично спутавање женских демона (вештица, мора и сл.) Пословица „утерати некога у злу тикву” – унесрећити. У овом случају, тиква се помиње као место на ком су „окупљени” уроци, али се разлетеше – отуда утеривање у тикву значи заправо несрећу.

ЗЕЛЕНЕ КОПРИВЕ, КОПРИВА, ВЕЛИКА КОПРИВА, ЖАРА, *Urtica dioica* L. – *Urticaceae*; остали народни називи: обична коприва, пасја купина, питома коприва, жежа, жегавица. Коприва расте као коров и веома се често у време глади користила као прва и најздравија храна. За лек се беру врхови гранчица с лишћем, сам лист, цела надземна биљка у цвету или само корен. Коприва је народни лек, превентивно средство и храна. Ценили су је још Римљани, веома је лековита. Користи се у облику чаја, сока, сирупа, екстракта, а за исхрану се користе млади листови. Коприва има снажну апотропајску моћ, брани стоку од чинилица (црне магије), ставља се породиљи под јастук да је брани од сенке (женски демон који шкоди породиљи); позната је као утук против грома (врло је раширена пословица која се употребљава у иронији: „Неће гром у коприве”). Коприва се понекад употребљава и као шибљика живота и уопште биљка са магичном силом. У религијским обредима копривом се ритуално прочишћују (Чајкановић, 1994г, стр. 118–121). Употребљава се у љубавним врачањима и врачањима која се односе на пророчанства (уп. њено природно обележје да „жари” – оно се доводи у везу са ватром, а тиме и љубавним жаром). Силина коприве долази од њене везе са неким хтонским божанством. О томе сведочи веровање да старе вештице китом коприва помазују младу па она може да полети (Раденковић, 1996, стр. 213).

Хајџе, уроци, с моја гјейџеџа / у сиву сламу, / у џрулу кладу, / у сиву кодилу, / у дубоке долове, / у зелене коприве, / њсу њод реџ. /

(Басма бр. 525; Раденковић, 1982, стр. 334)

У овој басми имамо функцију места на које се гони нечиста сила.

ЦРВЕНО ДРВО

Пош'о црвен човек, / са сикиру црвену, / на црвен ѿуѿ, / у црвену ѿору. / Исек'о црвено дрво, / донео црвено дрво, / ѿрадио црвен одор, / зашворило црвене овце, / донео црвено ведро, / ѿмуз'о црвено млеко, / мей'уо на црвену совру, / у црвеној чанци, / и донео црвене кашике, / и викао уроѿкиње и уроци; / како која јела - ѿукла, / како која окусила - цркла. / Да осѿане (Пера) чистѿ као средро!

(Басма бр. 529; Раденковић, 1982, стр. 336)

Црвена доја је најзначајнија доја у бајањима и у традицијској култури уопште. Она има двоструку реализацију: може бити опозитивни члан дихотомије *дело/црвено* и у црвеној доји се срећу два основна опозитивна пара *дело/црно*, чиме се ствара доста распрострањена тријада *дело-црвено-црно*, која у народним бајањима има посебну симболичку вредност. Црвена доја се најчешће реализује као амбивалентна, припада парадигми *одојеној (ѿамној)* и схвата се као хтонска а не овоземаљска. У басмама код словенских народа црвена доја се јавља као атрибут: *миѿолошких дића, живоѿиња и неких долесѿи*, затим, *ѿредмеѿа везаних за ова дића и неких месѿа куда се ѿера нечистѿа сила*. Веза црвене доје с ватром, крвљу и вулвом, пружа јој могућност симболичке улоге у разним обредима: свадбе, сахране, за плодност и родност земље и стоке као и у *зашѿиѿи од нечистѿе силе* (Раденковић, 1996, стр. 291–303). У наведеној басми од урока, атрибут црвен помиње се тринаест пута (човек, сикира, пут, *дрво*, млеко, совра, чанци, кашике) и реализује се у функцији заштите од нечисте силе.

ТРАВЕ ОД УРОКА

Сама сикира седи гржалу усјекла. / Једно оѿац, / груѿо маѿи, / а ѿреће сјај духа свеѿој. / Оѿуд иде ѿресвеѿа доѿородица. / - Докле ћеш ѿи, ѿресвеѿа доѿородице? / Идем ѿражиѿи ѿраве од урока. / Тешки су уроци кано и долесѿ. /

(Басма бр. 533; Раденковић, 1982, стр. 338)

Неидентификоване биљке које ће уклонити, растерати урок.

БЕЛА ВРБА, *Salix alba L.* – *Salicaceae*. У рано пролеће гули се глатка кора са грана старих неколико година и осуши се. Оporог је и горког укуса. Лековита је и користи се против повишене температуре, назеба, реуматизма итд. Врба је бесплодно дрво и за њену симболику у бајањима важно је присуство воде, јер тиме пред-

ставља границу између сувог и мокрог (копна и воде). Раденковић, такође, упоређује њену биолошку карактеристику лаког размножавања са глаголом „примати се”, односно на асоцијацију „она која прима”. На тај начин, може се објаснити магијски ритуал „предавања” грознице врби (долесник три пута обиђе око врбе са свећом у десној руци и говори: „Венчам грозницу за врбицу”) (Раденковић, 1996, стр. 205). По симболичком значењу, врби је најближа топола и јасика, и сматрају се дрвећем на ком се „купе виле” (Раденковић, 1996, 205).

*Покрај њиша дела врба. / Ту ми седе љири девојке; / једна љреде, дру-
џа везе, / љрећа уроке расљерује. / Разиђише се љо свећу, / као љче-
ла љо цвешу, / као невешта љо венцу, / као девојка љо везу. /*

(Басма бр. 544; Раденковић, 1982, стр. 341)

Врба је у функцији граничног подручја два света, тачније места боравка „помоћница” – оних које растерују уроке. У народним бајањима, *дела доја* је поред црне и црвене најзаступљенија и има симболику оздрављења или враћања у почетно стање реда (Раденковић, 1996, стр. 315), док је симболика броја три потпуно компатибилна овој симболици (*љири девојке*) и представља идеални модел сваког процеса који садржи три етапе: стварање – развитак – нестајање, а тиме означава и промену (Раденковић, 1996, стр. 335), тј. означава оздрављење, *нештајање* урока.

БОСИЉАК (види бајања од чини)

*Куде си љошла, / урочице, љрирочице? / Ти си љошла (Владу) да уро-
чиш. / Ти џа не мож' урочиш. / Оно у цркву ношено, / са босиљак ро-
шено. Њеџа не мож' да урочиш. / Да идеш на висок дел, на висок дел
девојђа / у кошару родила; / њеџ' да идеш да урочиш; оно неје с ми-
ром миросано, / ни у цркву ношено, / ни с босиљак рошено. / Њеџ'
да урочиш, / а ово дејше не мож' да урочиш. / Њему на живоји и на
здравје. /*

(Басма бр. 549; Раденковић, 1982, стр. 343)

БАЈАЊА „ОД ОЧИ”; БРОЈ БАСАМА: 9.

Ове басме су специфичне јер су веома кратке и у њима срећемо доста ласцивних израза.

Урочишише, љочудишише! / Под љуш чудо, / над љуш чудо.

(Басма бр. 554; Раденковић, 1982, стр. 345)

ТИКВА

(Види бајања од урока)

Миш оди њо њолицу, / носи њикву на њ...у. /

(Басма бр. 557; Раденковић, 1984, стр. 346)

БАЈАЊА ОД ПОЧУДИШТА; БРОЈ БАСАМА: 8.

ПРОСО, *Panicum miliaceum*. Чајкановић у *Речнику* наводи да је просо некада био главна храна код Срба, све до XVII века, али су га потом заменили пшеница и кукуруз, и на те две врсте жита пренесена су веровања која су везивана за просо. Као првобитну жртву чинилицама и вештицама-душама, треба схватити обичај да се пред вечеру на месне покладе посипа по кући, а око Бурђевдана по дворишту и око кућа и торова, а на Бадњи дан увече поштали; формула која се том приликом говори („када чинилице ово просо покупиле, онда да нам узму ксмет и сл.”), можда је доцнија интерпретација обичаја – мотив купљења у народним приповеткама. Као и пшеница, и просо има своју улогу у љубавним врачањима. Девојка која жели много просилаца, сеје на Бадњи дан просо око плота и три пута каже: „Колико овде проса и проштаца, онолико ме просило просилаца” (етимолошка магија) (Чајкановић, 1994г, стр. 167–168).

Пошао чудан човек / у чудну њору, / с чудном секиром, / да одсече чудну њреду, / да најрави чудан њлућ, / да њооре чудну њиву, / да њосеје чудно њпросо. / И одсече чудну њреду, / и најрави чудан њлућ, / и њоора чудну њиву, / и њосеја чудно њпросо. / Па њозове чудне момке / и чудне девојке, / и њожању чудно њпросо, / оњерају на чудно њувно. / И оврши чудно њпросо. / Нањоварише на чудна кола, / оњераше на чудан њазар и викнуше: / - Чудно њпросо, на чудном њазару, / чудно било (Влади) на њлаву, / ко се њему њочудио! /

(Басма бр. 561; Раденковић, 1982, стр. 347–348)

Модел чуда као начин заштите против урока, присутан је у свим басмама „од почудишта” из нашег корпуса, иако се у осталим басмама не помињу биљке (укупно 8 басама). Тај тип бајалачких текстова јавља се код балканских Словена, и за њих је карактеристично директно помињање огромних полних органа (вулгарни облик) који се у тексту наводе непримерено њиховој функцији (њима се огрђу, замећу и сл.). Сви текстови овог типа припадају бајању од урока и кроз *модел чуда* се заправо остварује

стратегија „излечења” – привлачи се пажња човека који је наудио „злим очима” и на тај начин се „ослобађа” жртва. Можемо претпоставити да је симболика *ѝроса* у овом типу текстова доведена у везу и са мртвачким култом, тј. приношењем жртве. То закључујемо по симболичкој улози пшенице која је заменила јечам и просо, а улога пшенице је *неизосѝавна жрѝива* у мртвачком култу. У овој басми имамо епски модел набрајања са придевом *чудан* који указује на радњу која се, заправо симболично, ритуално врши. Дакле, *чудан – човек, ѝора, сеѝира, ѝреда, ѝлуѝ, ѝива, ѝросо*, које је потом родило, жању – *чудни момци и девојке*, и носе на *чудан ѝазар* – тј. приносе на жртву и на тај начин се урок, почудиште, можда умилостави.

МЕТЛА

(Види бајања од чини)

Сама сеѝира у ѝору ошла, / сама сеѝира ѝору сасекла, / сама сеѝира ѝору дом донела. / Сама метѝла ижу ѝомела, / сама дрлоѝ изнела. / Сама кобилка на воду ошла, / сама ошла, сама воду донела. / Сама маѝи геѝе родила, / сама родила, сама му уѝење ѝасила. /

(Басма др. 567; Раденковић, 1982, стр. 350)

Овде, имамо улогу метле као заштите и средства помоћу које се одгони „почудиште”, тј. урок.

ЗАВРШНА РАЗМА- ТРАЊА

Сходно предложеној класификацији, можемо констатовати да су се у нашем корпусу издвојиле следеће биљке:

- **реалне биљке са обредним функцијама:** метлица, тамјан, росуља, дуков лист, бели лук, бадњак, босиљак, јаблан, тиква, зелене коприве, бела врба и просо;
- **обредне биљке:** свакојаке траволјине, црвено дрво и траве од урока.

Такође, предложак сваке ваљане анализе подразумева релевантне параметре који јој обезбеђују поуздане закључке. Постављени параметри засновани су на својствима која су иначе била примењена у традиционалној култури и које су постале саставни део **семиотичког статуса:** *облик/форма, мирис, укус, оѝровносѝ, лековиносѝ (медицинска уѝоѝреда), јесѝивосѝ, маѝѝјске функције, сеновише биљке, фреквениносѝ.*

Облик/форма: метла (оштра, сува), тиква (специфичан, лоптаст облик), коприва (оштри, резкасти листови, жари), просо (изузетно ситан);

Боја: црвено дрво, зелена трава, зелене коприве, бела врба;

Мири: тамјан, бели лук, босиљак, јаблан;

Укус: росуља, бели лук, босиљак, бела врба;

Отровне: /

Медицинска употреба / лековитост: тамјан, росуља, дуков лист, бели лук, босиљак, јаблан, тиква, коприва, бела врба;

Јестиве: бели лук, босиљак, тиква, коприва, просо;

Симболичка функција: (према облику, најчешће бодљикавости, мирису): метла, тамјан, дуков лист, росуља, бели лук, босиљак, јаблан, тиква, коприва, бела врба, просо, црвено дрво, свакојаке траволјине, траве од урока;

Сеновите биљке: босиљак, коприва;

Фреквентност: метлица (2), тамјан (3), росуља (1), дуков лист (1), трава, зелена трава, зелена травица (3), забелолучено (5), д'дњак (5), свакојаке траволјине (2), китка босиљак, босиљак (5), цијеће, цвијетак (2), јаблан (1), тиква (3), зелене коприве (1), црвено дрво (2), траве од урока (1), бела врба (1), просо (4).

Можемо закључити да је симболичка улога биљака у басмама од чини и урока, пре свега, *улога њрофилактичка и исцелитељска* – босиљак и бели лук су најуниверзалнији и најмоћнији апотропајони те стога биљке са најважнијим статусом у одгону и заштити од злих демона, чини, урока и злих митолошких бића. Уз њихову помоћ се чини „скидају”, а уроци „гоне”. У симболичкој функцији *скидања чини*, појављује се и метлица – њоме се тело *чишти* од чини које су „бачене”. Напоменули смо да метлица има двојаку улогу, може бити у служби демона, а може бити и заштита од њих. У овом корпусу, појављује се у улози заштите, чему доприноси и њен оштар изглед као еманација моћи – *оширина мейле* супротстављена је злу које се појављује. Тамјан има исту симболичку улогу, с том разликом што је његова главна особеност специфичан, ароматичан мирис који служи за кађење, тј. ритуално чишћење. Росуља се појављује као део појаса начињеног у функцији *облачења/ојасавња* и *заштиће*, а сличну функцију

има и буква (функцију облачења) асоцијативно везана за веровање да се виле облаче у зелено буково лишће. Зелена трава је у функцији *месџа учина*. У јужнословенским бајалачким текстовима зелено је превасходно атрибут места у које се тера нечиста сила. Терање нечисте силе у простор у коме расту, носи скривену намеру „орочавања”, њеног боравка у том простору, јер је зелена боја привремена, сезонска појава и усмерена на потпуно одвајање од људског света (Раденковић, 1996, стр 305). Као шибљика живота, биљка са магичном силом којом се ритуално прочишћују – *зелена коприва* има симболику места на које се тера нечиста сила. Судаће према симболици зелене боје, која има везе са хтонским светом, коприве према принципу сличности треба да привуку у себе хтонска бића. Улога проса је такође у функцији заштите, с тим што се та функција, претпостављамо, унеколико друкчије реализује. Црвено дрво у наведеној басми реализује се у функцији заштите од нечисте силе, а веома је специфично помињање атрибута црвен у вишеструком понављању. Врба је у функцији граничног подручја два света, тачније места боравка „помоћница” – оних које растерују уроке, а важну симболичку улогу имају *бела боја* и *дрој љри*. Сличну улогу имају цвеће и јаблан као места на коме живе *зашћићници* и *јомоћници*. Особености цвећа и јаблана (мирисних, ароматичних, јестивих биљака) транспонују се симболично на место боравка *свешћих*, благородних бића, насупрот бодљикавим, неприступачним местима на која се шаљу уроци – као симболичким местима хтонског света – тамног вилајета, коме, по правилу, и припадају.

У басмама од чини и урока, заступљене су снажне одбране од агресивног карактера хтонског света: често помињање биљака са најјачом апотропајском моћи (бели лук и босиљак), употреба симболичких дројева, зелене, беле и црвене боје која има најзначајнији статус у коду боја у традицијској култури, постојање модела чуда које се препознаје у басмама „од почудишта” и присутан снажан финале „гоњења” нечисте силе који каткад подсећа на клетву: *Ко урекао, јрех сџекао, / ракијом се ојио, / ља код ђавола слуја дио. / Грoд му се незнао, љрај му се изјудио. / или:*

Бешије уроци / сџијоше ви дели ’рџови; Сџу, сџуји, најрај се врни!; Сџу, сџујейе, најрај се врнейе!; Урочишије – јредродишије; / Преци сл’нце у јродишије. / (Раденковић, 1982, стр. 310–350).

Озбиљан профилактички третман и посвећеност процесу „излечења” у бајањима од чини и урока сведочи о снажној вери у постојање зла и аутентичном страху од њега, без обзира на то из ког круга хтонског света нам оно долазило.

-
- ЛИТЕРАТУРА Пилиповић Ј. (2005). *Орфејев век*. Панчево: Мали Немо.
- Раденковић, Љ. (1982). *Народне басме и бајања*. Ниш: Градина, Јединство, Светлост.
- Раденковић, Љ (1996). *Симболика свећа у народној мајици Јужних Словена*. Ниш: Просвета, Балканолошки институт САНУ.
- Туцаков Ј. (2014). *Лечење диљем*. Београд: Вулкан.
- Чајкановић В. (1994а). *Сџудије из српске религије и фолклора, 1910–1924* (књ. 1). Београд: СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партенон М. А. М.
- Чајкановић В. (1994б). *Сџудије из српске религије и фолклора, 1925–1942*, (књ. 2). Београд: СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партенон М. А. М.
- Чајкановић В. (1994в). *О врховном доју у старој српској религији* (књ. 3). Београд: СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партенон М. А. М.
- Чајкановић В. (1994г). *Речник српских народних веровања о диљкама* (књ. 4). Београд: СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партенон М. А. М.
- Чајкановић В. (1994д). *Сџара српска религија и мифологија* (књ. 5). Београд: СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партенон М. А. М.
- Di Nola, A. M. (2008). *Đavo*. Београд: Clío.
- Rečnik svetih i magijskih biljaka*. (2014). Београд: Babun.

ИВАНА Н. БОЖОВИЧ

УНИВЕРСИТЕТ В ПРИШТИНЕ С ВРЕМЕННЫМ
ПРЕБЫВАНИЕМ В КОСОВСКА-МИТРОВИЦЕ
ФИЛОСОФСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

РЕЗЮМЕ

КАТЕГОРИЈА РАСТЕНИЈ В ЗАГОВОРАХ ОТ СГЛАЗА И ПОРЧИ
В ЈУЖНОСЛАВЈАНСКОЈ ЗАГОВОРНОЈ ТРАДИЦИЈИ

Растения, будучи частью живого мира природы, являются элементом сложной системы, созданной человеком – системы культуры, в которой человек придал растениям важную символическую роль.

В работе рассматривается категория растений в заговорах с опорой на южнославянскую традицию заговоров, которую можно разделить на две главные подкатегории: *ботаническую* (морфологическое описание, среда обитания, употребление и некоторые другие данные) и *символическую* (вера в их магическую функцию). Мир растений в виде заговоров типологически можно разделить на две группы: реальные растения со символической функцией в обрядах; и растения, существование которых нельзя подтвердить, но у которых также выявлена символическая роль (разные травы). Приводятся параметры, опирающиеся на свойства, использовавшиеся в традиционной культуре и ставшие частью **семиотического статуса**: *вид/форма, запах, вкус, ядовитость, лечебные свойства (медицинское использование), съедобность, символическая функция, сеновые растения, частотность*.

Рассматривается их функция в «профилактике» или в процессе снятия колдовства, подвергаются анализу их символика и частотность.

Ключевые слова: заговоры, мир растений в заговорах, заколдованность, сглазы.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално-Без прерада 3.0 (CC BY-NC-ND | 3.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported licence (CC BY-NC-ND 3.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>).